

ŠTETNE I OPASNE MATERIJE U ZEMLJIŠTU

Štetne materije

- Lakorastvorljivi oblici svih **biogenih** elemenata (nitrata, nitrita, sulfata, hlorida, flor, željezo, natrijum, cink, mangan, selen ...) ako se nadju u visokim koncentracijama u zemljišnom rastvoru ili adsorptivnom kompleksu zemljišta
- Veće koncentracije mobilnog **aluminijuma** i u malim koncentracijama ($>5\text{mg}/100\text{g}$ zemlje) ima štetne posljedice za biljke i zemljište (pri pH manjim od 4.5)

-Opasne materije

- Predstavljaju oni elementi (mobilne forme) koji nemaju fiziološku ulogu u razviću biljaka, već samo štetne posljedice na osobine zemljišta i na gajene biljke!

- *Neki teški metali (As, Cd, Cr, Hg, Ni, Pb, V)*
- *Radionuklidi (radioaktivni elementi)*
- *Neke sintetičke organske materije (npr. Fenoli, cijanidi ...)*
- *Neki pesticidi (rezidue većine pesticida)*

- Mobilnost i akumulacija od strane biljaka zavisi od reakcije zemljišta, sadržaja organske materije, koloidne gline, mehaničkog sastava, vlažnosti, sadržaja CaCO_3 ...

- **Fe, Mo i Mn** su važni mikroelementi čija toksičnost nije visoka
- **Zn, Ni, Cu, V, Co i Cr** su toksični elementi (Zn, Cu i Ni – mikroelementi)
- **As, Cd, Hg, Pb** nemaju određenu biološku funkciju i smatraju se toksičnim za žive ćelije

TEŠKI METALI U ZEMLJIŠTU

- Pod pojmom zagađenja zemljišta teškim metalima podrazumijevamo udio teškog metala u zemljištu u onoj količini koja dovodi do mjerljivih poremećaja neke od funkcija zemljišta, a posebno one vezane za nastanak organske materije.
- Zemljište je složeni sistem s brojnim procesima koji ga određuje pa je u interakciji biljka-zemljište vrlo teško utvrditi je li došlo do zagađenja zemljišta (za razliku od zagađenja vazduha i vode)
- *Teški metali - metali čija gustoća prelazi 5g cm⁻³; s aspekta biljne ishrane možemo ih podjeliti na*
- *Mikroelemente (Fe, Mn, Cu, Zn, Mo, Ni)*
- *Toksične elemente (Cd, Hg, Cr, Pb)*

PORIJEKLO TEŠKIH METALA U ZEMLJIŠTU

- PRIRODNO (geogeno –matični supstrat)
- IMISIJSKO (unešeno)
- ANTROPOGENO (uticajem ljudskog rada)

KADMIJ Cd

Jedinjenja kadmija su vrlo otrovna.

- Najobičnija so kadmija je sulfat, CdSO_4 , dobiven rastvaranjem metala u sulfatnoj kiselini.
- Kadmij-sulfid CdS , služi kao slikarska boja (kadmijsko žutilo).
- Kadmij-bromid (CdBr_2) i jodid (CdI_2) upotrebljavaju se u fotografiji slično solima srebra.

-**Cd** se u zemljištu nakuplja sagorijevanjem fosilnih goriva, spaljivanjem otpada, u industriji plastike, boja, eksploziva itd.

-Sadržaj Cd u zemljištu je uglavnom nizak (ispod 3 mg kg^{-1}), a kontaminaciju izazivaju mineralna đubriva, organska đubriva i đubriva dobivena iz kanalizacijskog mulja. Normalne koncentracije Cd u zemljištu su **0.1 do 1 mg Cd/kg zemljišta**, dok opasnost od kadmija i drugih teških metala izražena je tek u vrlo kiselo sredini!

-Normalna koncentracija Cd u biljkama je **0.05 – 2 mg kg⁻¹**, dok se toksičnost javlja $> 3 \text{ mg kg}^{-1}$.

-Cd u mineralnim đubrivima porijeklom je iz sirovina za proizvodnju P đubriva

Cd se nalazi u znatnim količinama u fosfatima sedimentnog porijekla.

-Fosforiti iz Maroka sadrže 15.4 g Cd/t , a iz Senegala čak 75.0 g Cd/t .

OLOVO Pb

U zemljištu se olovo nalazi u obliku Pb^{2+} te kao olovo tetraetil, olovo trietil, olovo dietil,...

U površinskim slojevima zemljišta vrijednosti se kreću od **2 do 100 mg kg⁻¹**, iako postoje i ekstremne vrijednosti od 1000 mg kg⁻¹

- Organski oblici olova za biljku predstavljaju veći problem od jonskog olova jer su mobilniji
- Pb je snažan zagađivač okolinei toksičan je u vrlo niskim koncentracijama
- Ne pripada grupi esencijalnih elemenata i nakuplja se u različitim djelovima biljke
- Fitotoksičnost Pb: narušavanje fizioloških procesa, smanjenje vodnog potencijala, negativan uticaj na sintezu hormona, smanjena aktivnost elektronskog transporta, -/+ enzimatska aktivnost.

ŽIVA Hg

Porijeklo u zemljištu: primjenom fungicida (metilživa), đubriva, komunalnog otpada, pigmentima boja (cinober), itd.

U zemljištu se živa veže u nerastvorljive oblike koji su slabo mobilni pa je akumulacija u zemljištu i pristupačnost za biljku slaba do osrednja.

- Elementarna živa može se u okolini pojaviti iz prirodnih izvora kao što su erupcije vulkana, erozija zemljišta te bakterijska razgradnja organskih živinih jedinjenja i antropogenih izvora kao što su paljenje komunalnog otpada, ložišta na fosilna goriva, pogoni elektrolize gdje se živa koristi kao elektroda, itd.

Glavni problem zagađenja okoline živom je u tome što se njena organometalna jedinjenja mogu nakupljati i metabolizovati u biosferi.

Iako su sva jedinjenja žive izuzetno toksična za biljke i životinje, njena fitotoksičnost ne predstavlja veći ekotoksikološki problem.

- Koncentracija pri kojoj se uočavaju simptomi fitotoksičnosti Hg na biljkama znatno je iznad onih koji se u normalnim uslovima nalaze u zemljištu.
- pristupačnost žive u zemljištu za biljke je obično niska, i smatra se da **korjen** predstavlja prepreku većem nakupljanju žive u nadzemnom dijelu biljke.

Prema nekim istraživanjima akumulacija žive u korjenu može biti i dvadeset puta veća nego u nadzemnim organima biljke.

Koncentracija žive u biljkama u prosjeku se kreće oko **0,2 mg kg⁻¹ SM**, dok je toksična granica između **1-3 mg kg⁻¹ SM**

HRON Cr

U zemljištu se pojavljuje kao Cr^{3+} i Cr^{6+}

- Primjenjuje se u čeličnoj industriji, hemijskoj industriji i kožarskoj ind.
- U biljci koncentracija Cr se kreće od 0,02 do 1 mg kg^{-1} , a toksično granica je **> 5 mg kg^{-1}**

BAKAR Cu

Mikroelement, slabo mobilnosti osim pri $\text{pH} < 4$

- Najveći izvori bakra u poljoprivredi – zaštitna sredstva na bazi bakra, industrijski mulj, osoka
- Sadržaj bakra u zemljištu **5-50 ppm**, a u biljkama od **2-20 ppm**
- Toksičnost bakra ispoljava se smanjenim rastom korjena i izdanaka, hlorozom starijeg lišća i crvenkasto – smeđom nekrozom

CINK Zn

Glavne rude: sfalerit i smitsonit

- Najveći postotak cinka u onečišćenim zemljištima povezan je sa željeznim i manganovim oksidima.
- Bioraspoloživost Zn raste smanjenjem pH vrijednosti
- Toksična vrijednost konc. Zn u biljkama je **150 – 200 ppm**

ŽELJEZO Fe

Suvišak željeza - u vrlo kiselim, slabo prozračnim zemljištima, gdje je moguće toksično djelovanje suviška željeza.

- Kritična toksična granica za Fe je 400 do 1000 ppm (~500 ppm)
- Toksično djelovanje željeza ogleda se u inhibiciji vegetativnog rasta, tamnom, plavozelenom lišću i mrkoj boji korjena

VANADIJ V

- Pojavljuje se u prirodi u dosta rijetkim mineralima, ali prati mnoge druge metale u njihovim rudama (uran, radijum, aluminijum).

ARSEN As

Sivi metal koji se u čistom obliku ne nalazi u okolini

- Toksični oblici- arsenat (As^{5+}) i arsenit (As^{3+})
- Arsenat – se fiksira u zemljištu i time postaje nepokretan.
- U zemljištu su vrlo male količine As
- **Toksičnost** je vidljiva kod biljaka koje su uzgajane na odlagalištima otpada od ruda kao i na zemljištima tretiranim herbicidima i muljem otpadnih voda

SELEN Se

U prirodi je rijedak, a često se pojavljuje kao pratilac sumpora

- Toksične konc. Se u zemljištima javljaju se u aridnim područjima,
- Izvor zagađenja može biti i otpadna voda za navodnjavanje (termoelektrane na ugljen)

NIKL Ni

Srebrno bijeli teško rastvorljivi metal koji je za biljke i životinje neophodan

- Najčešći izvor zagađenja zemljišta niklom je kanalizacijski mulj
- Višak nikla uslovljava deficit Fe jer sprečava njegovu translokaciju
- Leguminoze usvajaju veće količine Ni

KOBALT Co

Povećane koncentracije kobalta - na zemljištima gdje je odložen opasni otpad koji sadrži Co

- Co se oslobađa u okolinu i izgaranjem nafte i ugljena te izduvnim gasovima automobila

RADIONUKLIDI U ZEMLJIŠTU

- su svi elementi koji se nalaze u prirodi, a čiji su redni brojevi veći od 83(bizmut)
- Prirodni radionuklidi javljaju se u većim ili manjim količinama u svim dijelovima ekosistema, a naročito je značajna njihova prisutnost u atmosferi, hidrosferi i pedosferi
- Osim u zemljištima prisutne radionuklide geogenog podrijetla, javljaju se i radionuklidi antropogenog porijekla, koji uglavnom u zemljište dospjevaju iz različitih industrijskih procesa, odlagališta proizvodnog otpada ili nuklearne aktivnosti. Ove štetne materije se u zemljište unose depozicijom iz atmosfere, migracijom nekontrolirano ispuštenih otpadnih voda ili upotrebom nusproizvoda i/ili otpada, koji mogu sadržavati umjetne radionuklide
- Kako bi se suzbilo zagađenje okoline radionuklidima, pa tako i zemljišta, posljednjih godina sve se više pažnje posvećuje kontroli ovih štetnih materija u industrijskim emisijama. Uvodi se kontrola radionuklida kako u sirovinama tako i u gotovim proizvodima u industrijama u kojima je pojava prirodnih, a posebno vještačkih radionuklida moguća.

URAN (U235) - porijeklom je iz fosfatnih sirovina, a najveći je zagađivač u radiokativnom obliku (izotop U238)

KALIJUM (K40) - Važan biogeni makroelement, nepoželjan u radioaktivnom obliku. Porijeklo mu je iz sirovina za proizvodnju đubriva.

PAH – poliaromatski ugljikovodici

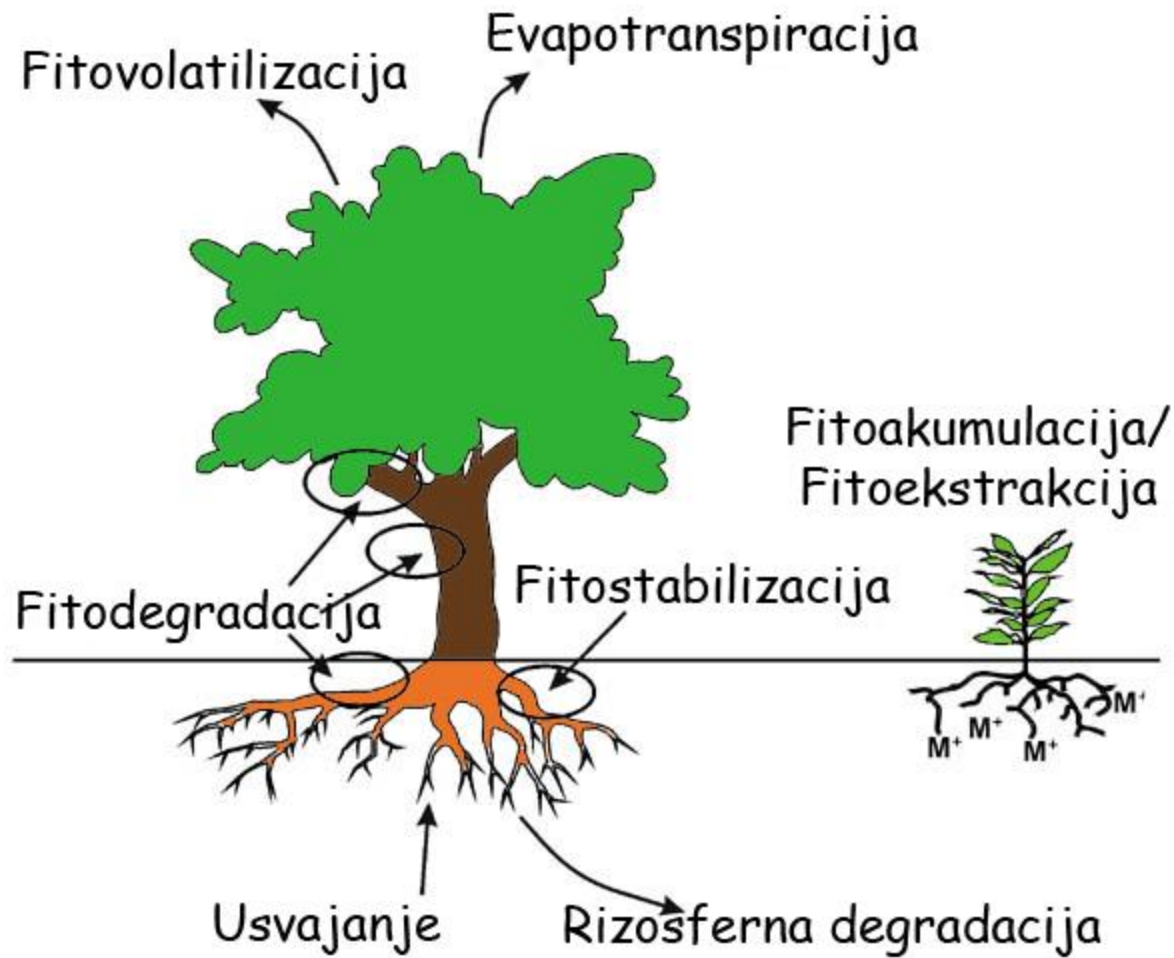
- Grupa cikličkih ugljikovodika koji sadrže 4,5,6 ili 7 povezanih benzenovih prstenova, a prema hemijskoj građi pripadaju trajnim organskim zagađivačima
- U prirodi je koncentracija PAH-a niska, a povećan sadržaj uslovljen je jedino različitim antropogenim djelovanjem
- PAH-ovi su kancerogeni i mutageni
- Antracen, koronen, krizen, piren, fluoren, naftalen, itd.

FITOREMEDIJACIJA

- tehnologija koja se koristi biljkama i njihovim rizosfernim mikroorganizmima pri uklanjanju, degradaciji ili zadržavanju štetnih hemijskih materija u zemljištu, podzemnim vodama i atmosferi.

Fitoremedijacija se sastoji od nekoliko različitih tehnologija uklanjanja štetnih materija iz zemljišta i vode :

1. **Fitoekstrakcija** – upotreba biljaka velike biomase sa sposobnošću akumulacije teških metala i drugih zagađivača i njihovog prenošenja u nadzemne dijelove biljke koji se potom uklanjaju uobičajenim agrotehničkim mjerama
2. **Fitostabilizacija** - upotreba biljaka u cilju smanjenja bioraspoloživosti polutanata u okolini kroz rizosferu kemijskim i biološkim mehanizmima pri čemu dolazi do promjene u pH vrijednosti zemljišta
3. **Rizofiltracija** - upotreba korjenovog sistema biljaka za apsorpciju i adsorpciju polutanata, uglavnom metala, iz vode
4. **Fitovolatizacija** – pomoću transpiracije više biljke otpuštaju zagađivače u atmosferu
5. **Fitodegradacija** – razgradnja polutanata metaboličkim procesima biljaka koje su ih usvojile, ili razgradnja u neposrednoj blizini biljaka, zahvaljujući različitim materijama koje biljke proizvode (enzimi)

Različite tehnike fitoremedijacije

Fitoekstrakcija – koncept sanacije zagađenog zemljišta koji se obavlja biljkama hiperakumulatorima (biljke tolerantne na visoke konc. toksičnih materija).

Biljke hiperakumulatori:

Thlaspi rotundifolium

Thlaspi caerulescens

Alpine pennycress (iznese do 125 kg Zn i 2 kg Cd/ha/god.)

Thlaspi caerulescens

Thlaspi rotundifolium

Helianthus annuus L

Helianthus tuberosus

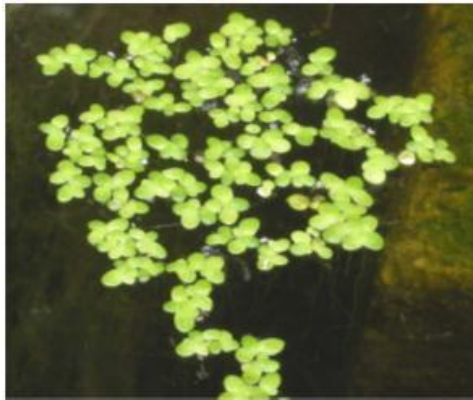
Amaranthus cruentus L.

Amaranthus tricolor L.

Amaranthus paniculatus L.

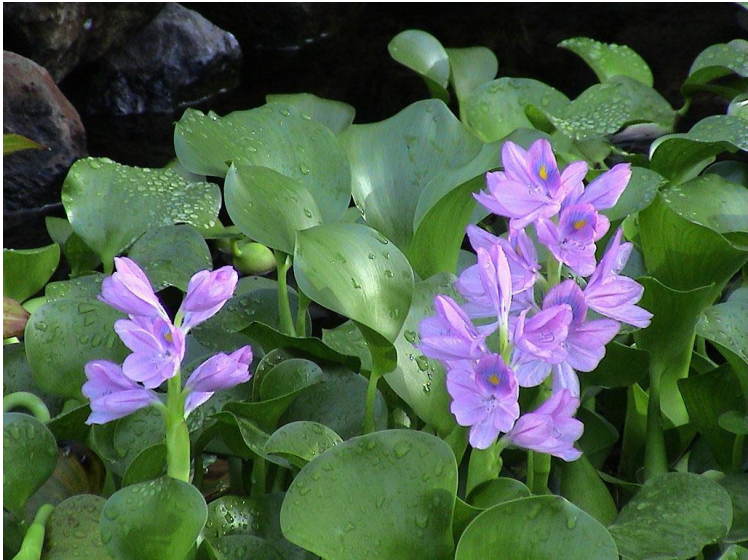

Lemna minor L – vodena leća.

Populus spp. - topole

vodeni zumbul

Štetna materija u zemlji.

Biljna vrsta pogodna za fitoremedijaciju

Cd	Gorušica, vrbe, breze, konoplja
Cr	Smeđa ili indijska gorušica
Hg	Smeđa ili indijska gorušica, suncokret, hibridne topole, neke vrste vrba
Ni	Špinat, kupus, grašak, konoplja, ječam, bob
Pb	Suncokret, grašak, heljda, kukuruz
U	Kelj, kineski kupus, suncokret

Onečišćenje voda blizinom industrijskih postrojenja

Industrija može podstaći dodatno oslobađanje teških metala, koji su npr. istaloženi ili vezani u sedimentima. Toksičnost teških metala ne zavisi isključivo od njihove koncentracije u vodi već i od oblika u kome je prisutan. Teški metali (izuzetak je Hg) su toksičniji u svojim **jonskim formama** zbog čega svi uslovi koji favorizuju stvaranje jona teških metala (na primjer niska pH vrijednost) povećavaju i rizik onečišćenja vode.

Zagađenje površinskih voda kao posljedica rudarskih aktivnosti

MAKSIMALNO DOPUŠTENE KOLIČINE ŠTETNIH MATERIJA U POLJOPRIVREDNOM ZEMLJIŠTU

mg/kg	Cd	Cr	Cu	Hg	Ni	Pb	Zn
Pjeskovito zemljište	0,0-0,5	0-40	0-60	0,0-0,5	0-30	0-50	0-60
Praškasto- ilovasto zemljište	0,5-1,0	40-80	60-90	0,5-1,0	30-50	50-100	60-150
Glinovito zemljište	1,0-2,0	80-120	90-120	1,0-1,5	50-75	100-150	150-200

Stepen zagađenja zemljišta teškim metalima i potencijalno štetnim elementima izračunava se prema sljedećoj jednačini:

$$\mathbf{SZ (\%) = \text{ukupni sadržaj TM/maksimalno dopuštena vrijednost} \times 100}$$

Za interpretaciju rezultata koristite se sljedeći kriteriji:

- čisto, neopterećeno zemljište do 25 %;
- zemljište povećane zagađenosti 25 -50 %;
- zemljište velike zagađenosti 50 – 100%;
- zagađeno zemljište 100 – 200 %;
- jako zagađeno zemljište više od 200% od graničnih vrijednosti.

Za teške metale kadmij (**Cd**), **cink (Zn)** i **nikal (Ni)** ukoliko je pH vrijednost glinovitog zemljišta manji od 6,0, tada se primjenjuje granična vrijednost propisana za praškasto – ilovasta zemljišta, a ukoliko je pH vrijednost praškasto – ilovastog zemljišta manji od 6,0, tada se primjenjuje granična vrijednost propisana za pjeskovita zemljišta.

- Za teške metale olovo (**Pb**) i **hrom (Cr)** ukoliko je pH vrijednost glinovitog zemljišta manji od 5,0, tada se primjenjuje granična vrijednost propisana za praškasto – ilovasta zemljišta, a ukoliko je pH praškasto – ilovastog zemljišta manji od 5,0, tada se primjenjuje granična vrijednost propisana za pjeskovita zemljišta.

- Za teške metale živu (**Hg**) i **bakar (Cu)** ukoliko je sadržaj humusa glinovitog zemljišta manji od 3%, tada se primjenjuje granična vrijednost propisana za praškasto – ilovasta zemljišta, a ukoliko je sadržaj humusa praškasto – ilovastog zemljišta manji od 3%, tada se primjenjuje granična vrijednost propisana za pjeskovita zemljišta.